

ДИСКУРСИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕДМОВИ ДО «КНИГИ О СВЯЩЕНСТВІ» ІОАННА ЗЛАТОУСТА (ЛЬВІВ, 1614)

Статтю присвячено аналізу дискурсивних особливостей передмови до «Книги о священстві» Іоанна Златоуста, виданої в друкарні Львівського Ставропігійського братства 1614 року; передмову зіставлено з післямовою до цього видання. Розглянуто специфіку позатекстової ситуації, у межах якої відбувався процес текстотворення, схарактеризовано адресанта й адресата, мету, тематику й мовне оформлення дискурсу.

Ключові слова: передмова, «Книга о священстві» Іоанна Златоуста, публіцистичний дискурс, адресант/адресат, староукраїнська літературна мова.

Вступ

Перші передмови до оригінальних та перекладних текстів з'явилися ще в рукописних книжках. Згодом ця практика ставала загальнообов'язковою, і вже в XVI ст. рукописна книжка містила чимало світських елементів: розлогі передмови переписувачів, коментарі до основного тексту та різноманітні додатки (тлумачення незрозумілих слів та висловів, примітки полемічного характеру) (Боянівська, 2001). Динамізм книжної традиції свідчить про секуляризацію культури. У цьому процесі помітну роль відіграла друкована книжка, яка, безперечно, була не лише авторитетним джерелом знань, але й зразком для наслідування. Так, структурно-змістові тенденції уособлював саме стародрук, який містив більше світських елементів, ніж рукопис.

Теоретичне підґрунтя

Однією з найперших і до сьогодні найважливіших праць є наукова публікація «Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI – XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків» Ф. Тітова (Тітов, 1924). Український дослідник православної церкви упорядкував передмови до стародрукованих видань Києво-Печерської лаври кінця XVI – початку XVIII ст., подав їхній опис із коментарями. Подальші книгознавчі, літературознавчі і текстологічні аспекти передмов і післямов до стародруків були об'єктом вивчення в наукових працях 1960–1980 рр. Особливості українських передмов та післямов до стародрукованих видань проаналізовано в дослідженнях Л. Сазонової (Сазонова, 1981) та А. Єлеонської

(Елеонская, 1981). У працях Л. Софронової розглянуто особливості стародрукованих передмов польською мовою (Софронова, 1981). Ці та інші статті увійшли до збірника «Тематика и стилистика предисловий и послесловий (Русская старопечатная литература XVI – перв. четв. XVIII вв.)» за редакцією А. Дьоміна.

У сучасній історичній лінгвістиці з'являються окремі праці, присвячені лінгвостилістичному аналізу українських видань доби бароко (Курганова, 2015), адресантності в передмовах до наукових видань середньоукраїнського періоду (Наєнко, 2012) та ін. Утім, спеціальне мовознавче дослідження староукраїнських передмов і післямов усе ще в перспективі, а **мета** цієї наукової розвідки – з'ясувати дискурсивні особливості передмови до «Книги о священстві» Іоанна Златоуста (1614).

Методи та матеріал дослідження

Серед спеціальних лінгвістичних методів було застосовано описово-аналітичний метод, що пов'язано зі специфікою історико-лінгвістичного дослідження, а також дискурсивний метод, який передбачає встановлення і характеризацію взаємозв'язку між текстотворенням та дискурсивною ситуацією, яка зумовила цей процес. Матеріалом вивчення є «Книга о священстві» Іоанна Златоуста, перекладена у Львові 1614 року.

Результати дослідження

З книгознавчого погляду вступна стаття, передмова автора, редактора чи видавництва, післямова (коментарі чи примітки), бібліографічні списки та покажчики належать до науково-довідкового апарату видання. До того ж передмови

та післямови є матеріалом вивчення літературознавства, розглядаються в жанрово-стильовому ракурсі. Тут одним із найвідоміших є видання А. Грея (Gray, 2000) – збірник передмов до видань англійських, шотландських та ірландських авторів від VII до XX ст. із коментарями й поясненнями.

Звернення до передмов та післямов як виразників свого часу також викликає інтерес у джерелознавців та істориків культури. На думку Ю. Шустової, «передмови та післямови сконцентрували в стислому й лаконічному вигляді багато характерних рис свого часу, особливості світосприйняття та світовідчуття і часто є єдиними писемними формами самовираження духу й творчості» (Шустова, 2009, с. 484). Через домінування теоцентричної культури й книжності жива думка не могла проникнути до основного дискурсу, обмеженого релігійними вимогами й традиційними нормами, проте її фіксували передмови та післямови.

У межах текстологічного підходу книжку в її цілісності визначають як макротекст. Такі елементи, як вступне слово, звернення автора, характерні для великих за обсягом текстів, є тією частиною метатекстового простору, яка, за метафоричним висловленням А. Бабайлової, «безпосередньо втягнена до орбіти конкретного тексту з його ієрархією комунікативно-цільових програм, що вибудовується відповідно до комунікативних намірів суб'єктів спілкування» (Бабайлова, 1992, с. 114).

З огляду на такий категорійний складник тексту, як цілісність, основний та супутній тексти перебувають у відношеннях доповнення та взаємодії. За такої умови, згідно з І. Гальперіном, анотація, передмова, післямова та інші вторинні жанри є факультативними, «характеризуються певною незалежністю в межах усього тексту» (Гальперин, 1981, с. 58–59).

Із комунікативного погляду передмови та післямови становлять окремий дискурс, який виконує медіативну функцію, «скріплює» дискурс автора й дискурс читача, стимулює бажання прочитати книжку. У межах релігійного дискурсу передмова набуває особливих обрисів – допомагає осмислити сакральне знання в контексті ситуації видання книжки, з огляду на учасників комунікативного процесу. За формальним чинником цей «інший» дискурс – сепаративний метадискурс – є композиційно дистанційованим від основного дискурсу утворенням (передмова, коментар, примітки у формі виноска, позначки на берегах), на відміну від інтраметадискурсу, вплетеного в основний дискурс (Шаймиев, 1996, с. 203).

Згідно з думкою І. Чепіги, починаючи від «Букваря» й «Апостола» 1574 р. і до початку XVIII ст., коли українське книгодрукування потрапило під нагляд Синоду, передне слово було обов'язковим атрибутом стародруків (Чепіга, 1988, с. 16). Упродовж зазначеного часу «передмови» становили особливий жанр, який відрізнявся від передмов до слов'яно-руських видань не лише мовою, але й характером викладу і змісту. Уже в києворуський період передмовам та післямовам були властиві такі три функції: пряме звертання до читачів, міркування про значення читання й пояснення до книги (Чепіга, 1988, с. 17). Однак призначення передмов та післямов, спочатку спільне, згодом змінилося. Для української практики книгостворення домінантними виявилися передмови, натомість післямови, якщо й були, містили інформацію про особливості видання (додаткові статті, покажчики, поради щодо користування книжкою, перелік допущених помилок, подяка Богові за довгоочікуване завершення праці тощо). Післямови могли також адресуватися критикам, усуваючи неточності та додаючи інформацію.

Структурно передмови найчастіше складалися з двох частин: присвята видатному діячеві, фундаторові, покровителеві і передмова «до чительника». Авторами присвят, подяк і звернень до читачької аудиторії зазвичай були самі укладачі, редактори, перекладачі книжок, рідше – церковні посадові особи та видавці. З огляду на це унікальним прикладом є «Книга о священстві» Іоанна Златоуста, видана 1614 року у Львові. Окрім перекладу книги святого, над чим працювали братчики Успенської Ставропігії (ієромонах Пафнутій та інші кіновіати), вони звернулися в післямові до читача, а перед основним текстом помістили поезію на честь фундатора, єпископа та Бога. До слова, московське видання цього тексту, яке з'явилося через п'ятдесят років, не має передмови й післямови. Саме ж вступне слово є присвятою О. Балабана, мецената, Є. Тисаровському, святителю. Важливо зазначити, що автор передмови є вінницьким старостою, тобто не духівником або ченцем. У передмові він ідентифікує себе як світську людину, небайдужу до справ церкви, оскільки відчуває зв'язок зі своїм дядьком – покійним Г. Балабаном, попереднім єпископом Львова: *тѣды, так възглядом посполитого цркви пожитечно: ко и възглядом несмертелнон паматки оного, нае и стрья своего и шца в дхѣ, не хотачи старана его пастырского, ко хвалы годного легце поважити и опѣстити. Милаа бовѣмъ речь на працѣ проковъ своихъ зачатые сѣкцесоромъ ихъ настѣповати* (Іоанн Златоуст, 1614).

Мовець підкреслює безперервність традиції опікування православною церквою, що її він продовжує задля вшанування пам'яті свого родича, який свого часу багато зробив для книговидання – відкрив, устаткувавши власним коштом, дві друкарні – у Крилосі та Стрятині, а також допоміг братству відновити друкарню І. Федоровича: *Поневажъ сватои памати Гедешнъ Балабанъ, нѣгды епископъ лвовскій, ... досытъ пианости давши, и коштъ значный хентливе поднавши, кобы дрѣкарна презъ него оуфѣндована была* (Іоанн Златоуст, 1614). Для згаданого реципієнта, Є. Тисаровського, ця інформація є відомою, тому, ймовірно, мета адресанта полягала в поверненні прихильності екзарха до роду Балабанів.

Незважаючи на те, що цей дискурс спрямований до львівського єпископа, фактично мовець вводить пересічних читачів у контекст створення книги. Балабан непрямо звертається до читача з проханням підтримати видання: *Коштомъ моимъ поміненая книга абы на свѣтъъ выдана была пиане са старалъ ... противъ котрои кгда есан са вдачностъ чителникова покажетъ, теды і на дрѣгѣю, то естъ на предреченные дѣаніа апостолскіе, ... зновѣ коштъ жаловати не бѣдѣ* (Іоанн Златоуст, 1614). Таким чином, фундатор закликає читачів прихильно поставитися до виданої книжки, позитивно оцінити роботу всіх, хто доклав зусиль до її створення, і анонсує наступне видання Іоанна Златоуста, яке вже готується.

Загалом для передмов початку XVII ст. характерною є тема необхідності книговидання, розвитку друкарської справи. Автор передмови був популяризатором православної книжки, а введення до кругозору читачів візантійської культурної спадщини сприяло зростанню рівня освіченості парафіян, а отже, зміцнювало всю релігійну спільноту. Роль книжки в житті вірянина неможливо було переоцінити, а надто роль грецьких першоджерел, які були потужним засобом протидії відступникам східного обряду. О. Балабан підкреслює, що його дядько *«книгъ набоженствѣ грецкомѣ, црѣвѣ всходнен стѣхъ старожитныхъ оучтлей грецкихъ, презъ выдана на свѣтъъ цнымъ а родовитымъ азыкомъ словенскимъ, лакноучихъ ѡ(т)живити, и прагнѣчи(х) охолодити могла»* (Іоанн Златоуст, 1614).

Уявлення про шляхетність і родовитість церковнослов'янської мови відбито також у віршах, надрукованих перед основним текстом книжки, та післямові «До чительника», яку склали перекладачі: *[книга] предложена была на азыкѣ*

славный нашъ словенскій, межи многими стародавний, который намъ, якъ и писмо, ѡ(т) Бѣ дарованъ и тѣ, в нашомъ кран, барзѣнъ выполерованъ (Іоанн Златоуст, 1614).

Помітною є велика увага до формування концепції літературної мови, що відбито в метадискурсі – передмові та післямові. Так звана «словенська мова» вважалася рівною з грецькою та єврейською, а тому позиціювалася як придатна для богослужіння у всіх слов'янських народів. Попри особливу роль церковнослов'янської мови, статус «священної мови» наближав до грецької мови і навіть указував на її генетичну залежність від останньої. Показово, що перші перекладні граматики фіксують цей зв'язок.

Регулярне видання текстів церковнослов'янською мовою збагачувало бібліотеку православної літератури, що неабияк сприяло розвитку іміджу церкви, підтверджувало належність українського православ'я до давньої християнської культури. Церковнослов'янська мова фактично була символом глибоких традицій, явно чи імпліцитно порівнювалася з латинською як сформована мова спілкування з Господом, та, крім обстоювання тягlosti православної традиції через словенську мову, у стародрукованих передмовах окреслюється тенденція до поширення української мови в книжній культурі. У цьому видання «Книги о священстві» було прогресивним проектом; наприклад, «Часослов», виданий двома роками пізніше в Києво-Печерській лаврі, вміщує і сам текст, і передмову Є. Плетенецького церковнослов'янською мовою.

Концепція зміни мовного оформлення базувалася на прагматичних міркуваннях освічених осіб, адже передбачала масове долучення люду до релігійного дискурсу через використання зрозумілого для них мовного коду. Практика спілкування з читачем «руською» мовою мала помітні успіхи, а тому згодом закріпилася й розширилася з передмов та післямов на основний – перекладний чи оригінальний – текст.

Висновки

Вивчення матеріалу показало, що передмова до «Книги о священстві» Іоанна Златоуста (1614), так само, як і післямова до неї, становлять публіцистичний дискурс, що, попри свою залежність від релігійного дискурсу, перекладених слів святого, кладе початок світській літературі масового призначення, про що свідчать чинники, як-от: тематична спрямованість, мовне оформлення, особа адресанта (автора передмови) та ін.

Список використаної літератури

- Бабайлова А. Э. «Образ текста» и понимание текста в тексте / А. Э. Бабайлова // Филологическая герменевтика и стилистика. – Тверь, 1992. – С. 112–120.
- Боянівська М. Б. Книгописання [Електронний ресурс] / М. Б. Боянівська // Історія української культури у п'яти томах. Т. 2 : Українська культура XIII – першої половини XVII століть. – Київ : Наук. думка, 2001. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult2.htm>. – Назва з екрана.
- Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – Москва : Наука, 1981. – 140 с.
- Елеонская А. С. Русские старопечатные предисловия и послесловия второй половины XVI – первой половины XVII вв. : Патриотические и панегирические темы / А. С. Елеонская // Тематика и стилистика предисловий и послесловий (Русская старопечатная литература XVI – перв. четв. XVIII вв.). – Москва : Наука, 1981. – С. 92–99.
- Іоанн Златоуст. Книга о священстві / Іоанн Златоуст. – Львів : Друкарня Львівського братства, 1614. – 448 с.
- Курганова О. Ю. Художня структура українських видань доби бароко / О. Ю. Курганова // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2015. – Вип. 19. – С. 146–157.
- Наєнко Г. М. Адресантність наукових текстів середньукраїнського періоду / Галина Наєнко // Українська мова. – 2012. – № 2. – С. 112–128.
- Сазонова Л. И. Украинские старопечатные предисловия конца XVI – перв. пол. XVII вв. (борьба за национальное единство) / Л. И. Сазонова // Тематика и стилистика предисловий и послесловий (Русская старопечатная литература XVI – перв. четв. XVIII вв.). – Москва : Наука, 1981. – С. 129–152.
- Софронова Л. А. Польские старопечатные предисловия XVI–XVII вв. (литературные и филологические функции) / Л. А. Софронова // Тематика и стилистика предисловий и послесловий (Русская старопечатная литература XVI – перв. четв. XVIII вв.). – Москва : Наука, 1981. – С. 100–128.
- Тітов Хв. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків / Хв. Тітов. – Київ : Друкарня Української Академії наук, 1924.
- Шаймиев В. А. Композиционно-синтаксические аспекты функционирования метатекста в тексте (на материале лингвистических текстов) / В. А. Шаймиев // Русский текст : Российско-американский журнал по русской филологии. – 1996. – № 4. – С. 80–91.
- Шустова Ю. Э. Документы Львовского Успенского Ставропигийского братства (1586–1788) : Источниковедческое исследование / Ю. Э. Шустова. – Москва : Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 648 с.
- Чепіга І. П. Передмова й післямови до українських стародруків як джерело вивчення історії української літературної мови / І. П. Чепіга // Мовознавство. – 1988. – № 5. – С. 16–25.
- Gray A. The book of prefaces / Alasdair Gray. – London : Bloomsbury Publishing, 2000. ISBN 0-7475-5912-0.

Julia Oleshko

DISCURSIVE FEATURES OF THE PREFACE TO THE BOOK *ON THE PRIESTHOOD* BY ST. JOHN CHRYSOSTOM (LVIV, 1614)

Background. Prefaces and afterwords, which are metadiscursive to the main text, appear in the pre-book times and later become mandatory elements of the book. Gradually, they are authorized, their functional purpose is reinterpreted, and for handwritten and old-published books of the 17th century, prefaces and afterwords are extremely important. They include extensive prefaces composed the scribes, commentaries on the main text, the interpretation of obscure words and phrases, explanation of ideas. However, prefaces and afterwords to the early printed editions of the 17th century have been mainly studied in the papers on book science, source study and cultural history; therefore, the linguistic aspect of the study is new and will complement the idea of the book as a result of speech production.

The purpose of the article is to find out the discursive features of the preface to the book *On the Priesthood* by St. John Chrysostom (1614).

Methods. Among the special linguistic methods, descriptive and analytical approaches, as well as discourse analysis have been applied.

Results. Old-Ukrainian prefaces and afterwords of the 17th century are a unique material to study the peculiarities of the worldview of the then scribe, since they accumulate a live thought that could not penetrate the main discourse, limited by religious requirements and traditional norms. In the book *On the Priesthood*, the preface goes beyond the scope of religious discourse. Although it is formally directed to a clergyman, the speaker is a secular man who aims at restoring relations with the Lviv Orthodox elite and enlisting the support of readers.

Discussion. The preface to the book *On the Priesthood* of St. John Chrysostom, as well as the afterword to it, is a journalistic discourse that, despite its dependence on the religious discourse (the saint's book), marks the beginning of secular literature of mass purpose, as evidenced by such factors as the topic, the language, the person of the addressee, etc. In the future, the study of other Old-Ukrainian and Church-Slavonic prefaces to the books of the 17th century is to be conducted.

Keywords: preface, *On the Priesthood* by St. John Chrysostom, publicistic discourse, addresser/addressee, Old-Ukrainian literary language.

Матеріал надійшов 15.01.2018